

บทที่ ๗

สรุปและข้อเสนอแนะ

บทสรุป

เรื่องราวประวัติความเป็นมาของแม่ชีไทยนั้นยังไม่สามารถรู้ได้แน่นอนว่า มีกำเนิดหรือความเป็นมาอย่างไร แม้กระทั่งผู้บวชหรือแม่ชีเองก็ไม่ทราบ แต่ส่วนใหญ่เข้าใจว่าเมื่อภิกษุณีเสื่อมศูนย์ไป สตรีที่ฝึกฝนในศาสนาที่มีความปรารถนาจะได้ศึกษาธรรมให้ลึกซึ้งมากขึ้นก็พยายามหาทางละทิ้งชีวิตทางโลกหันหน้าเข้าหาวัด นุ่งขาว ห่มขาว โกนผม โกนคิ้ว ถือศิว เพื่อแสดงถึงซึ่งการตัดซึ่งชีวิตทางโลก แต่โดยทั่วไปแล้วสังคมมองว่าแม่ชีคือนักบวชแต่ไม่เคร่งครัดเท่าภิกษุ คือมีวินัยที่จะต้องยึดถือปฏิบัติตนน้อยกว่ามาก แต่ทางการมิได้มองว่าแม่ชีเป็นนักบวช แม่ชีเป็นเพียงอุบาสิกาที่เคร่งครัดในศีล ๘ มากกว่าอุบาสิกาทั่ว ๆ ไปเท่านั้น จากลักษณะเฉพาะของแม่ชีนี้เองจึงก่อให้เกิดปัญหาด้านสถานภาพและบทบาทของแม่ชี ด้วยเหตุที่ว่าแม่ชีมีสถานภาพไม่ชัดเจน ทำให้การยอมรับนับถือของคนในสังคมลดน้อยลงไป ผลติดตามมาก็คือทำให้บทบาทของแม่ชีในด้านต่าง ๆ ไม่ได้ได้รับการสนับสนุนเท่าที่ควร ทั้งจากฝ่ายรัฐบาลและประชาชน จากปัญหานี้ทำให้แม่ชีร่วมมือกันจัดตั้งเป็นสถาบันแม่ชีไทยขึ้น เพื่อที่จะทำการปรับปรุงสถานภาพและบทบาทของตน ตลอดจนปรับปรุงระบบการปกครองให้แม่ชีที่อาศัยอยู่ตามวัดหรือตามสำนักต่าง ๆ มีระเบียบกฎเกณฑ์ที่จะต้องยึดถือปฏิบัติตามเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เพื่อจะได้ง่ายต่อการปกครองบังคับบัญชา การปรับปรุงเปลี่ยนแปลงสถานภาพและบทบาทของแม่ชีนี้ก็เพื่อที่จะทำให้สังคมยอมรับซึ่งก็ต้องอาศัยระยะเวลาานกว่าที่จะเปลี่ยนแปลงทัศนคติของประชาชนได้ ในการศึกษาเกี่ยวกับสถานภาพและบทบาทของแม่ชีนี้ได้ทำการศึกษาวิจัยในประเด็นต่าง ๆ ต่อไปนี้

ก) สถานภาพและบทบาทของสตรีในทางพุทธศาสนา ซึ่งทำการศึกษาย้อนไปในสมัยพุทธกาล สตรีได้เริ่มเข้ามาบิณฑบาตทางศาสนาก็เพราะพระนางปชาบดีโคตมีและเหล่าบริวารที่เพียรรับเราให้พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้สตรีทำการบวชได้ ที่เรียกกันว่า "ภิกษุณี" ซึ่งเท่ากับว่าพุทธศาสนามีส่วนต่อการช่วยยกระดับฐานะของสตรีในสังคมอินเดียสมัยนั้นมาก แต่ต่อมาภิกษุณีต้อง

หมดสูญสิ้นไป สืบเนื่องมาจากความยุ่งยากของขั้นตอนการบวช ระเบียบกฎเกณฑ์ข้อบังคับต่าง ๆ ที่มีถึง ๓๑๑ ข้อ ยากต่อการจะปฏิบัติตามได้ครบทุกข้อ ประกอบกับระยะหลังพุทธศาสนามีความเสื่อมโทรมมาก ฉะนั้นจึงกล่าวได้ว่าสถานภาพและบทบาทของสตรีในทางพุทธศาสนามีขอบเขตจำกัดมาตั้งแต่สมัยพุทธกาลแล้ว

ข) ความหมายและความเป็นมาของแม่ชีในทางพุทธศาสนา สมัยพุทธกาลแม่ชีคืออุบาสิกาที่มีความศรัทธาในศาสนาซึ่งเข้าใจว่าเป็นลักษณะของผู้เตรียมบวช แต่ต่อมาเมื่อภิกษุณีสูญสิ้นไป สตรีที่มีความศรัทธาในศาสนาไม่อาจบวชได้จึงยุติแค่การเป็นแม่ชี ส่วนการนุ่งห่ม โขนผม โขนคิ้ว เป็นลักษณะที่กำหนดขึ้นภายหลัง

สำหรับเรื่องราวความเป็นมาของแม่ชีในประเทศไทย สันนิษฐานว่าแม่ชีนี้จะมาพร้อมกับพุทธศาสนานิกายเถรวาท ซึ่งสถานภาพและบทบาทของแม่ชีในอดีตจะเห็นได้ว่า สตรีที่บวชมักเป็นสตรีที่ล่วงเข้าวัยชราแล้ว แต่แม่ชีเหล่านี้ได้ทำตนให้เป็นประโยชน์ไม่ว่าทางด้านศาสนาหรือสังคม ทำให้ได้รับความเคารพยกย่องจากประชาชนทั่วไปมากแตกต่างจากแม่ชีในปัจจุบัน ซึ่งมีสถานภาพไม่สู้ดีนักสังคมไม่ค่อยยกย่องเท่าไร เจ้าอาวาสบางวัดก็รังเกียจ กรมการศาสนาก็ไม่ได้ให้ความสนใจเพราะถือว่าไม่ใช่ภิกษุตามหลักพุทธศาสนา ในปัจจุบันแม่ชีในประเทศไทยมีหลายประเภท มีการแต่งกายถือศีลแตกต่างกันไป แต่ที่นี้ศึกษาเฉพาะแม่ชีที่โขนผมโขนคิ้ว นุ่งห่มสีขาว ถือศีล ๘ เป็นนิจศีลเท่านั้น ซึ่งแม่ชีประเภทนี้ได้พยายามหาทางปรับปรุงสถานภาพและบทบาทของตนโดยรวมตัวกันจัดตั้ง "สถาบันแม่ชีไทย" ขึ้นเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๑๒ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อเป็นศูนย์กลางในการปกครองแม่ชีทั่วประเทศ และเป็นแกนกลางในการดำเนินงานสาธารณประโยชน์ทั้งด้านศาสนาและสังคม อย่างไรก็ตามแม้ว่ามีแม่ชีบางส่วนที่พยายามจะปรับปรุงสถานภาพและบทบาทของตนแต่ก็ต้องประสบกับปัญหาและอุปสรรค ทั้งด้านการสนับสนุนจากหน่วยงานต่างๆ หรือแม้แต่แม่ชีด้วยกันเอง

ค) ในการศึกษาสถานภาพและบทบาทของแม่ชีในสังคมไทยนี้ ได้ศึกษาจากแม่ชีกลุ่มตัวอย่างจากสำนักวิปัสณากรรมฐานวัดสร้อยทอง แขวงบางซื่อ เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร จำนวน ๔๗ ท่าน ซึ่งแม่ชีที่สำนักนี้จะมีลักษณะความสัมพันธ์กับพระสงฆ์ภายในวัดแตกต่างจากแม่ชีสำนักอื่น ๆ คือแม่ชีที่สำนักนี้จะไม่เข้าไปยุ่งเกี่ยวกับกิจการภายในวัด ไม่ต้องคอยจัดหุงหาอาหารหรือดูแลเรื่องการครัวของทางวัดเลย การประกอบกิจกรรมทางศาสนาจะแยกต่างหากจากพระ ทางวัดก็มีได้ให้ความช่วยเหลืออะไรแก่แม่ชี รายจ่ายต่าง ๆ แม่ชีต้องพึ่งตนเองโดยอาศัยจากเงินบริจาคและญาติโยม กิจกรรมต่าง ๆ ของแม่ชีในแต่ละวันก็มีการทำวัตรเช้าวัตรเย็น เวลาที่เหลือก็ศึกษาหาความ

รู้เพิ่มเติมหรือเข้าร่วมกิจกรรมของสถาบันแม่ชีไทย ส่วนใหญ่แล้วแม่ชีเหล่านี้อยู่ในวัยสูงอายุมีอาชีพทางการเกษตรมาก่อนและการศึกษาไม่สูงนักคือจบการศึกษาระดับประถมศึกษาปีที่ ๔ และมาบวชก็เพราะสาเหตุส่วนตัวกันมากที่สุด เช่น ต้องการบวชแก้บนหรือสะเดาะเคราะห์ หรือผิดหวังในชีวิต รongลงมากก็เพราะมีความศรัทธาอยากได้กุศล แม่ชีที่ศึกษานี้บวชอยู่ในช่วง ๑-๔ ปีมากที่สุด และบวชมานานสุดคือ ๒๔ ปี ในระหว่างที่บวชนี้แม่ชีสาวก็จะหาโอกาสศึกษาด้านธรรมศึกษา และทางสำนักก็ยังมีการสอนวิปัสณากรรมฐานให้แก่แม่ชีและประชาชนทั่ว ๆ ไปด้วย เนื่องจากแม่ชีสำนักนี้ประกอบกิจกรรมแยกต่างหากจากพระ และกิจวัตรประจำวันก็ไม่ได้ยุ่งเกี่ยวกับพระเลย ด้วยเหตุนี้จึงทำให้แม่ชีไม่ค่อยมีความสัมพันธ์กับประชาชนในละแวกนี้มากนักตลอดจนกิจกรรมต่าง ๆ ที่แม่ชีเข้าร่วมกับสถาบันแม่ชีไทยก็เป็นกิจกรรมที่เน้นไปที่ชนบทเป็นส่วนใหญ่

ส่วนประชาชนที่เป็นกลุ่มตัวอย่างในการศึกษาเป็นประชาชนที่ได้มาจากการสุ่มตัวอย่างในละแวกวัดสร้อยทองจำนวน ๘๒ คน ข้อมูลที่ได้มีทั้งส่วนที่ได้จากการสัมภาษณ์โดยตรง การส่งแบบสอบถามทางไปรษณีย์ ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นผู้อยู่ในวัยสูงอายุคือ ๔๑-๕๐ ปี และมีความรู้หรือประสบการณ์เกี่ยวกับแม่ชีมาพอสมควร

ง) การศึกษาเปรียบเทียบระหว่างทัศนคติของประชาชนและแม่ชีที่มีต่อสถานภาพและบทบาทของแม่ชีในสังคมไทยพบว่า

ในด้านความประพฤติปฏิบัติตัวของแม่ชี ทั้งประชาชนและแม่ชีส่วนใหญ่แล้วเห็นว่าศีล ๘ นั้นเหมาะสมดีไม่มากไม่น้อยเกินไป การได้รับความเคารพยกย่องนับถือจากคนทั่ว ๆ ไปก็มีพอสมควร แม้ว่าจะยังมีแม่ชีบางท่านที่ประพฤตินั้นไม่เหมาะสมต่อการที่เป็นนักบวชในสายตาของประชาชนทั่ว ๆ ไป ทั้งนี้เป็นเพราะฝ่ายปกครองไม่ค่อยเอาใจใส่ดูแลตักเตือน หรือบางครั้งตักเตือนแล้วแม่ชีเองไม่ปฏิบัติตาม ซึ่งในเรื่องนี้จำต้องอาศัยความร่วมมือจากหลาย ๆ ฝ่าย เช่น ผู้ปกครองวัด หัวหน้าสำนักแม่ชีและสถาบันแม่ชีไทย ตลอดจนกรมการศาสนาควรเข้ามาควบคุมดูแลให้ใกล้ชิดมากขึ้น เพราะการบวชชื่อนี้ถือว่าเป็นสิ่งที่มีประโยชน์ทั้งในด้านตัวผู้บวชเอง เพราะทำให้จิตใจไม่ฟุ้งซ่าน ละวางทางโลก เป็นทางออกในการแก้ปัญหาชีวิต ได้ทำบุญรักษาศีล และในด้านที่ก่อให้เกิดประโยชน์ต่อผู้อื่น เช่น ทำให้ครอบครัวได้บุญ ศรัทธาศาสนามากขึ้น และตัดภาระความกังวลของครอบครัวได้ ทำให้มีโอกาสช่วยทำประโยชน์ต่อสังคมได้มากขึ้นรวมทั้งช่วยในการเผยแพร่พุทธศาสนาด้วย

ในด้านบทบาทของแม่ชี แม่ชีมีบทบาทที่สมควรทำและถือเป็นบทบาทหลักคือ บทบาทในด้าน

ศาสนา การเข้าร่วมกับพระสงฆ์ในพิธีต่างทางศาสนา การอบรมศีลธรรมแก่ประชาชน การช่วยหาเงินสร้างและบำรุงวัด บทบาทเหล่านี้ทั้งแม่ชีและประชาชนต่างเห็นว่าเป็นบทบาทที่แม่ชีสมควรกระทำ นอกจากนี้แล้วในด้านสังคมแม่ชีก็ควรได้เข้าไปมีบทบาทด้วยดังเช่น การช่วยสอนหนังสือเด็กยากจน การอบรมความรู้ด้านต่าง ๆ โดยเฉพาะงานด้านเคหศิลป์และการฝีมือต่าง ๆ แก่ประชาชน การช่วยดูแลคนชราและพยาบาลคนป่วยอนาถา รวมทั้งการให้คำแนะนำปรึกษาต่าง ๆ แก่ประชาชน ส่วนบทบาทอื่น ๆ เช่นการเป็นอาสาสมัครท้องถิ่นยามจำเป็น การช่วยเหลือผู้ขาดแคลนด้านปัจจัยสี่นั้นแม่ชียังมีขอบเขตจำกัดในบทบาทด้านนี้อยู่มาก โดยเฉพาะบทบาทในด้านการเมือง การไปลงคะแนนเสียง เลือกลงหรือช่วยหาเสียงให้ผู้แทนเป็นบทบาทที่แม่ชีไม่สมควรกระทำอย่างยิ่ง ฉะนั้นแม่ชีจึงสมควรที่จะได้มีการปรับปรุงบทบาทของตนเพื่อให้สังคมยอมรับคนมากยิ่งขึ้น ดังเช่น การเข้าไปมีส่วนดูแลวัดและศาสนามากยิ่งขึ้น การปรับปรุงแก้ไขให้มีบทบาทในสังคมเพิ่มมากขึ้นทุกด้านเท่าที่เหมาะสมและปรับปรุงกิจกรรมต่าง ๆ ให้เกิดประโยชน์มากขึ้น ซึ่งการปรับปรุงสถานภาพและบทบาทของแม่ชีถ้าจะปล่อยให้แม่ชีเป็นผู้ปรับปรุงแก้ไขแต่ฝ่ายเดียวย่อมเป็นไปได้ยาก จำต้องอาศัยความร่วมมือจากหลาย ๆ ฝ่ายเช่น ประชาชน พระสงฆ์ กรมการศาสนาควรเข้ามามีส่วนช่วยแก้ไขปรับปรุงภาพพจน์ของแม่ชีด้วยโดยการให้ความร่วมมือ ช่วยเหลือสนับสนุนไม่ว่าจะเป็นด้านทุนทรัพย์ การเข้าร่วมในกิจกรรม เปิดโอกาสให้แม่ชีได้ร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ ควบคุมดูแลเอาใจใส่ให้แม่ชีประพฤติปฏิบัติตนในทางที่ถูกที่ควร รวมทั้งแม่ชีเองก็ควรพยายามปรับปรุงตนเองด้วยโดยการประพฤติตนอยู่ในระเบียบวินัย ใฝ่หาความรู้ เข้าร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ ที่เป็นประโยชน์ต่อสังคมให้มากขึ้น ในที่สุดก็จะทำให้คนเป็นที่เคารพเลื่อมใส ได้รับการยกย่องนับถือได้มากกว่าหรือเท่าเทียมกับพระสงฆ์ได้โดยไม่จำเป็นต้องมีการรื้อฟื้นให้มีการบวชภิกษุณีใหม่ เพราะการรื้อฟื้นให้มีการบวชภิกษุณีขึ้นมาอีกก็เท่ากับเป็นการรื้อถอนพุทธบัญญัติไปด้วย

จ) การศึกษาถึงบทบาทของแม่ชีวัดสร้อยทองที่มีต่อสังคมภายนอกชุมชน เป็นการศึกษาถึงกิจกรรมต่าง ๆ ของสถาบันแม่ชีไทยนั่นเอง เพราะแม่ชีวัดสร้อยทองต่างก็เป็นสมาชิกของสถาบันแม่ชีไทยและกิจกรรมต่าง ๆ ที่เข้าไปร่วมก็เป็นกิจกรรมของสถาบัน ซึ่งกิจกรรมเหล่านี้ถือว่าเป็นกิจกรรมหลักที่ทำติดต่อกันมาหลายปีและเป็นกิจกรรมที่เข้าไปร่วมสร้างประโยชน์ต่อชุมชนต่างๆ ในต่างจังหวัดเป็นอย่างมาก เช่นโครงการอบรมเยาวชนภาคฤดูร้อน เป็นกิจกรรมที่ทางสถาบันแม่ชีไทยร่วมมือกับคณะพระนิสิตจากมหาวิทยาลัยราชภัฏวชิราวุธ โดยมียัตถุประสงค์เพื่อช่วยเผยแพร่ศาสนาในหมู่เยาวชนที่ห่างไกล สอนให้เยาวชนรู้จักใช้เวลาว่างในช่วงฤดูร้อนให้เป็นประโยชน์

โครงการพัฒนาชนบท เป็นโครงการที่แม่ชีร่วมกับสภาสังคัมสังเคราะห์ในการช่วยพัฒนาชนบท โดยแม่ชีจะทำการอบรมสั่งสอนด้านศิลปกรรมควบคู่ไปกับงานด้านเกษตรศิลป์ในช่วงเวลาของการอบรม คือช่วงฤดูร้อนเช่นเดียวกับโครงการแรก แต่โครงการนี้แม่ชีจะมีบทบาทมากกว่า โครงการศูนย์ สภาภาษาชาติไทย เขาล้าน จังหวัดตราด เป็นโครงการที่แม่ชีเข้ามามีบทบาทในการช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์ด้วยกันในยามที่พวกนี้อยู่ในสภาพที่บ้านแตกสาแหรกขาด แม่ชีจะมีส่วนช่วยให้พวกเขาเหล่านี้มีสิ่งยึดเหนี่ยวทางจิตใจ ให้การอบรมทางการศาสนา คือช่วยดูแลปฐมพยาบาลคนเจ็บไข้ได้ป่วย ในปัจจุบันจะมีบทบาทเน้นหนักไปที่เด็กกำพร้าที่เป็นส่วนใหญ่คือทำหน้าที่เปรียบเสมือนแม่คอยให้ความอบอุ่นทางด้านจิตใจ ให้การดูแลเอาใจใส่ในสุขภาพอนามัยตลอดจนการช่วยอบรมบ่มนิสัยปลูกฝังศาสนาเข้าไปในจิตใจของเด็กเหล่านี้ ทั้ง ๓ โครงการนี้เป็นโครงการที่แม่ชีวัดสร้อยทองต่างได้เข้ามามีส่วนร่วมและถือว่าเป็นกิจกรรมที่ก่อให้เกิดผลประโยชน์ต่อสังคัมทั่ว ๆ ไปอย่างมาก

ข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาริวิจัยในเรื่องสถานภาพและบทบาทของแม่ชีในสังคัมไทยนี้ เราจะเห็นได้ว่า นับแต่อดีตจนกระทั่งถึงปัจจุบันนี้แม่ชีซึ่งนับว่าเป็นบุคคลที่มีความสำคัญไม่น้อยต่อพุทธศาสนาในสังคัมไทย แต่กลับไม่ได้รับการเหลียวแลหรือเอาใจใส่ให้ความช่วยเหลือสนับสนุนจากหน่วยงานของรัฐบาล โดยเฉพาะอย่างยิ่งกรมการศาสนาซึ่งมีหน้าที่เกี่ยวข้องโดยตรงเพราะติดขัดอยู่ที่การตีความว่าแม่ชีมิใช่ภิกษุตามหลักพุทธศาสนา ถึงแม้ว่าในสายตาของประชาชนทั่ว ๆ ไปแล้วจะมองว่าแม่ชีก็คือภิกษุในทางศาสนาด้วยก็ตาม ซึ่งถ้าหากพิจารณาให้ดีแล้วปัจจุบันสังคัมได้เปลี่ยนแปลงไปมาก พุทธศาสนาในสังคัมไทยก็ย่อมต้องมีการปรับปรุงแก้ไข เพื่อให้ทันต่อเหตุการณ์ในแต่ละยุคแต่ละสมัยด้วย ดังเช่นสมัยหนึ่งที่เคยเริ่มมีพุทธศาสนิกายธรรมยุตเข้ามาแพร่หลายจนกระทั่งในปัจจุบัน นี้ก็เป็นข้อยืนยันได้ว่าบางครั้งในเรื่องของศาสนาก็จำเป็นต้องมีการปรับปรุงแก้ไขให้ทันต่อเหตุการณ์เพื่อความเจริญก้าวหน้าสืบต่อไปของศาสนา ในเรื่องแม่ชีนี้ก็เช่นกันสตรีที่มีความสนใจฝึกฝนในศาสนา ปัจจุบันจะทำได้ก็แต่เพียงการบวชเป็นแม่ชีเท่านั้น ผิดกับฝ่ายชายที่สามารถบวชเป็นพระซึ่งถือว่าเป็นผู้นำทางศาสนา ฉะนั้นเพื่อให้ศาสนามีความเจริญก้าวหน้ามิใช่แต่เฉพาะในหมู่ของผู้ชายเท่านั้น ในหมู่ผู้หญิงก็ควรจะได้มีการส่งเสริมสนับสนุนด้วยเช่นกัน ซึ่งสิ่งที่คิดว่าน่าจะทำได้และสมควรกระทำอย่างมากในขั้นแรกนี้ก็คือ

๑. แม่ชี แม่ชีควรจะได้มีการปรับปรุงตนเอง เพื่อให้สังคมมองเห็นคุณค่าหรือมองเห็นประโยชน์ โดยเริ่มจากการประพฤติปฏิบัติตนให้อยู่ในธรรมวินัยและจะต้องคอยช่วยสอดส่องดูแลว่ากล่าวตักเตือนแม่ชีท่านอื่น ๆ ให้ประพฤติปฏิบัติแต่สิ่งที่ดีงามด้วย ต้องพยายามไปศึกษาหาความรู้เพิ่มเติมทั้งความรู้ทางโลกและทางธรรม เช่น การเรียนรู้เรื่องการปฐมพยาบาล งานด้านเคหศิลป์ งานด้านการฝีมือ เย็บปักถักร้อย การเรียนวิชาการด้านสามัญศึกษา รวมทั้งความรู้พิเศษอื่น ๆ ที่จะนำไปใช้ประโยชน์ต่อชุมชน ด้านธรรมศึกษาก็ควรชวนชาวเรียนรู้อีกทางด้านธรรมะ ด้านวิปัสณากรรม-ฐานเพื่อว่าจะได้เป็นพื้นฐานในการที่จะออกไปช่วยทำประโยชน์ต่อสังคม เนื่องจากโดยทั่ว ๆ ไปแล้วแม่ชีส่วนใหญ่ยังมีความรู้ไม่สูงนัก การที่ออกไปช่วยทำประโยชน์หรือช่วยพัฒนาสังคมจำต้องปรับปรุงตนให้เป็นผู้ที่รอบรู้จึงจะเป็นที่น่าเชื่อถือศรัทธาของคนทั่ว ๆ ไปได้ และการให้ความร่วมมือก็จะติดตามมาเอง นอกจากนี้แล้วการเข้าร่วมกิจกรรมต่าง ๆ ที่เห็นว่าเป็นประโยชน์ต่อสังคมจะเป็นผลในการเพิ่มคุณค่าของตนเองสมควรอย่างยิ่งที่แม่ชีทั้งหลายจะได้ตระหนักถึงความสำคัญนี้ พยายามเลิกล้มความคิดที่ว่าบวชเพื่อเอาตัวรอดหรือเพื่อหวังจะบรรลุแต่ผู้เดียวหรือบวชเพื่อต้องการหาความสงบสุขไม่ต้องการวุ่นวายกับกิจการทางโลกซึ่งถือว่าเป็นความคิดที่ผิด เพราะเรื่องทางโลกและทางธรรมยังต้องพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันการจะเอาแต่ทางใดทางหนึ่งเพียงทางเดียวนั้นไม่ถูก การบวชชิตีอว่าเป็นการหันหน้าเข้าสู่ทางธรรม แต่จะละทิ้งเสียซึ่งเรื่องทางโลกไปเลยไม่ได้ เพียงแต่เข้าไปยุ่งเกี่ยวให้น้อยลงและควรจะเป็นเรื่องที่ไม่ก่อให้เกิดประโยชน์ต่อสังคมส่วนรวม อีกทั้งเหมาะสมต่อสถานภาพของตน และถึงแม้ว่าบางครั้งตนเองอยู่ในสภาพที่ไม่เอื้ออำนวยต่อการเข้าร่วมในกิจกรรมต่าง เช่น ขราภาพ เจ็บไข้ได้ป่วย หรือยังมีคุณสมบัติไม่พอก็ควรจะให้การสนับสนุนแม่ชีท่านอื่น ๆ ด้วยการให้กำลังใจ หรือช่วยด้านกำลังทรัพย์หากทำได้ ตลอดจนการให้คำปรึกษาแนะนำหรือชี้แนะต่าง ๆ เท่าที่ตนจะสามารถทำได้ เพื่อว่าจะได้เป็นการเพิ่มกำลังใจแก่แม่ชีที่ออกปฏิบัติงาน นอกจากนี้ควรจะได้ชักชวนสนับสนุนให้แม่ชีท่านอื่น ๆ หันหน้าเข้ามาเข้าร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ ด้วยมิใช่คิดว่าตนเองให้ความร่วมมือก็เป็นการเพียงพอแล้ว

๒. สถาบันแม่ชีไทย ควรพยายามหาทางชักจูงให้แม่ชีที่ยังมิได้เข้าร่วมเป็นสมาชิกหันมาร่วมเป็นสมาชิกเพื่อความสามัคคี ความเป็นระเบียบเรียบร้อยง่ายต่อการดูแลปกครอง พยายามหาทางชักจูงให้แม่ชีสมาชิกและแม่ชีทั่ว ๆ ไปเข้าร่วมกิจกรรมที่เห็นว่าเป็นประโยชน์ต่อตนเองและทางสถาบัน โดยจะต้องคำนึงถึงการยอมรับ การควรหรือมิควรในการกระทำต่าง ๆ ทั้งในสายตาของแม่ชีกันเองและในสายตาของประชาชนด้วย หาทางส่งเสริมสนับสนุนให้แม่ชีได้มีบทบาทเข้าร่วมใน

โครงการที่จะมีส่วนช่วยในการพัฒนาสังคมให้มากขึ้น จากกิจกรรมที่ดำเนินอยู่ในปัจจุบันจะเน้นไป
 ในด้านการพัฒนาชนบทเป็นส่วนใหญ่ และขอบเขตของการดำเนินงานยังจำกัดในเรื่องช่วงระยะ
 เวลาคือจะดำเนินงานในช่วงฤดูร้อนเป็นส่วนใหญ่ ซึ่งถ้าเป็นไปได้ในขั้นแรกนี้ควรขยายระยะเวลา
 ที่จะเข้าไปช่วยพัฒนาสังคมในชนบท และขั้นต่อมาก็ควรขยายขอบข่ายการดำเนินงานจากชนบทสู่
 เมืองบ้างโดยอาจจัดตั้งเป็นองค์การเอกชนหรือร่วมกับหน่วยงานอื่น ๆ เช่น มูลนิธิเด็ก มูลนิธิดวง
 ประทีป เป็นต้น โดยมีจุดมุ่งหมายก็เพื่อจะเข้าไปช่วยเหลือและส่งเสริมการพัฒนาสังคม และที่สำคัญ
 การริเริ่มโครงการหรือการเข้าร่วมโครงการที่เห็นว่าเหมาะสมโดยไม่ต้องรอให้หน่วยงานหรือ
 โครงการนั้น ๆ ขอร้องมาก่อนก็เป็นสิ่งที่แม่ชีสมควรได้กระทำบ้าง เพราะอย่างน้อยจะทำให้มอง
 เห็นว่าแม่ชีเองก็มีความกระตือรือร้นที่จะเข้าไปมีส่วนร่วมในการช่วยพัฒนาสังคมให้ดีขึ้น และการที่
 แม่ชีสมาชิกหรือแม่ชีทั่ว ๆ ไปจะเข้าร่วมในกิจกรรมใด ๆ ก็ต้องมีการอบรมให้แม่ชีเหล่านั้นมีความ
 รู้ความสามารถเสียก่อน ดังนั้นสถาบันแม่ชีไทยจึงเป็นแหล่งที่จะทำการฝึกฝนอบรมแม่ชีให้มีความรู้
 ความสามารถที่จะออกไปร่วมกิจกรรมต่าง ๆ จึงเป็นการสมควรอย่างยิ่งที่ทางสถาบันจะต้องชักจูง
 ชี้แจงและฝึกฝนอบรมแม่ชี จัดหาวิทยากรที่นอกเหนือจากแม่ชีมาทำการอบรมแม่ชีให้มีความรู้ความ
 สามารถมากขึ้น โดยการติดต่อขอความช่วยเหลือร่วมมือจากหน่วยงานต่าง ๆ เพราะอย่างน้อยจะ
 เป็นการช่วยประชาสัมพันธ์เกี่ยวกับแม่ชีไปในตัวด้วย เพราะในขณะนี้ยังมีประชาชนอีกไม่น้อยที่ยัง
 ไม่ทราบถึงการปฏิบัติงานของแม่ชีว่าได้มีการทำอะไรกันบ้าง มีส่วนช่วยในการพัฒนาสังคมอย่างไร
 ฉะนั้นการที่จะให้ความช่วยเหลือร่วมมือ ความเข้าใจในตัวแม่ชีตลอดจนความนับถือศรัทธาก็ไม่อาจ
 เกิดขึ้นได้ ดังนั้นสิ่งที่ควรทำและทำได้ก็คือการประชาสัมพันธ์ผลงานหรือกิจกรรมที่แม่ชีดำเนินอยู่ใน
 ปัจจุบันจัดพิมพ์แจกจ่ายไปตามหน่วยงานต่าง ๆ หรืออย่างน้อยก็ควรมอบวารสารที่ทางสถาบันแม่ชี
 ไทยจัดทำอยู่เพื่อเผยแพร่กิจกรรมของสถาบันไปตามห้องสมุดมหาวิทยาลัยหรือโรงเรียนต่าง ๆ
 โดยขั้นแรกอาจจะมอบให้เพียงบางจุดเท่านั้นต่อ เมื่อมีทุนรอนมากขึ้นจึงค่อยขยายขอบเขต เพราะ
 อย่างน้อยก็จะมีส่วนช่วยในการประชาสัมพันธ์โดยเฉพาะในหมู่ของผู้ที่กำลังศึกษาหาความรู้ เป็น
 การสร้างความเข้าใจในตัวแม่ชีในทางที่ดีและเห็นว่าแม่ชีก็เป็นผู้ที่ทำตนให้เป็นประโยชน์ต่อสังคม
 ด้วยไม่น้อย โอกาสที่แม่ชีจะได้รับการยอมรับและสังคมมองเห็นคุณค่าก็จะมีมากขึ้นตามไปด้วย

๓. วัด วัดต่าง ๆ ก็มีส่วนเกี่ยวข้องกับแม่ชีโดยตรงโดยเฉพาะในเรื่องของการปก-
 ครองควบคุมดูแล เจ้าอาวาสและพระสงฆ์ไม่ควรตั้งข้อรังเกียจว่าแม่ชีเป็นผู้นำเอาเรื่องไม่ดีไม่
 งามมาสู่วัด หรือจะทำเรื่องเดือดเนื้อร้อนใจแก่ทางวัด แต่ควรจะให้ความช่วยเหลืออบรมสั่งสอน

เพื่อให้แม่ชีได้มีความรู้ความสามารถในการช่วยเผยแพร่ศาสนาสืบต่อไป เพราะโดยทั่ว ๆ ไปแล้ว แม่ชีเองก็ได้ช่วยทำประโยชน์ให้กับทางวัดด้วยมิใช่น้อย นับแต่เรื่องของการครัว การดูแลรักษา ความสะอาด การจัดการพิธีต่าง ๆ ซึ่งบางวัดดูภาค ๆ ก็เหมือนกับว่าแม่ชีเป็นแม่บ้านหรือคนรับใช้ของพระในวัดเลยทีเดียว และถึงแม้ว่าบางวัดแม่ชีอาจจะแยกตัวหรือแทบจะไม่มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับทางวัด เป็นเพียงแต่อาศัยอยู่ในบริเวณวัด หรือแม้แต่แม่ชีที่แยกออกมาตั้งสำนักต่างหากจากวัด ทางวัดก็ควรให้การช่วยเหลือสนับสนุนอย่างน้อยที่น่าจะทำได้ก็คือ การอบรมให้การศึกษาแก่แม่ชีเหล่านั้นบ้างในฐานะที่จะมาเป็นผู้ช่วยในการเผยแพร่ศาสนาหรือช่วยทำประโยชน์ต่อสังคมต่อไป นอกจากนี้แล้วถ้าหากเป็นแม่ชีที่อาศัยอยู่ในวัด เดียวกันทางวัดควรจะให้ความช่วยเหลืออุปถัมภ์ค้ำจุน ด้านการใช้จ่ายของแม่ชีบ้าง โดยสละทรัพย์บางส่วนที่ประชาชนบริจาคให้แก่แม่ชีเพื่อใช้จ่ายส่วนตัวบ้าง เพื่อว่าแม่ชีที่มีความเดือดร้อนจะได้ไม่ดิ้นรนออกไปขอทาน และเพื่อเป็นการช่วยสร้างภาพพจน์ที่ดีของแม่ชีต่อประชาชนทั่ว ๆ ไป

๔. รัฐบาลหรือกรมการศาสนา รัฐบาลโดยเฉพาะกรมการศาสนาควรจะได้เข้าไปมีส่วนในการช่วยเหลือสนับสนุนกิจกรรมต่าง ๆ ของแม่ชีอย่างจริงจัง โดยการจัดสรรงบประมาณให้บางส่วนโดยกำหนดเจาะจงให้แก่ผู้ที่มาอาศัยวัดหรือสำนักต่าง ๆ ในรูปของแม่ชี หรือจัดสรรงบประมาณไปยังกิจกรรมของแม่ชีที่เห็นว่ามีส่วนเกี่ยวข้องกับโดยตรงต่อการช่วยเผยแพร่ศาสนา การจัดอบรมแม่ชีให้มีความรู้ความสามารถที่จะได้เป็นกำลังในการช่วยพัฒนาประเทศชาติ โดยเฉพาะกิจกรรมที่แม่ชีกำลังดำเนินอยู่ในปัจจุบัน ถ้าหากให้ความเอาใจใส่ก็จะ เป็นหน่วยงานหนึ่งที่จะสามารถช่วยพัฒนาสังคม โดยเฉพาะในชนบทได้เป็นอย่างดี เพราะประชาชนในชนบทมีความศรัทธาในตัวแม่ชีไม่น้อยอยู่แล้วการที่แม่ชีจะออกไปถ่ายทอดความรู้ควบคู่ไปกับการช่วยเผยแพร่ศาสนาย่อมทำได้ผลดีและ เป็นการช่วย เสริมสร้างการทำงานของเจ้าหน้าที่ของรัฐในหน่วยงานที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับประชาชนในชนบทให้ทำงานได้ผลดียิ่งขึ้นอีกด้วย นอกจากนี้ควรจะออก เป็นกฎระเบียบประกาศใช้กับแม่ชีทั่วประเทศในฐานะผู้มีส่วนเกี่ยวข้องต่อส่วนความ เจริญและความ เสื่อมของศาสนาโดยตรง ก็จะทำให้ผู้ที่มาบวชชีและผู้ที่ดีจะมาบวชตลอดจนสตรีที่มีความสนใจในศาสนาได้ตระหนักถึงคุณค่าของการบวช ว่าอย่างน้อยรัฐบาลก็ให้ความสำคัญต่อแม่ชีให้การเหลียวแลเอาใจใส่ต่อพวกตน ทำให้มีกำลังใจที่จะช่วยทำประโยชน์ต่อศาสนาและสังคมมากยิ่งขึ้นและอย่างน้อยก็จะเป็นการควบคุมความประพฤติของผู้มาบวชชีได้ในขั้นต้น เมื่อรัฐบาลยื่นมือเข้ามาเกี่ยวข้องแล้วผลที่จะเกิดติดตามมาก็คือ แม่ชีได้รับการควบคุมดูแลให้ประพฤติปฏิบัติภายใต้กฎเกณฑ์เดียวกัน ได้รับการช่วยเหลือส่งเสริมในกิจการ

ต่าง ๆ ที่เป็นประโยชน์ต่อตนเองและต่อสังคมและ เป็นการรู้จักใช้ทรัพยากรคนที่มีอยู่มาช่วยในการพัฒนาสังคมโดยที่รัฐลงทุนเพิ่มขึ้นอีกเพียงเล็กน้อยแต่ผลที่ได้รับนั้นคุ้มค่ามาก และอย่างน้อยก็ทำให้สตรีในสังคมไทยเห็นว่าพวกตนก็มีโอกาสที่จะได้รับความช่วยเหลือในเรื่องที่เกี่ยวกับศาสนา เช่นเดียวกับฝ่ายชายเหมือนกัน เพราะอันที่จริงแล้วเงินงบประมาณที่รัฐบาลนำมาใช้จ่ายรวมทั้งงบประมาณที่เกี่ยวกับการศาสนามีไม่น้อยเลยทีเดียว เหมือนว่าจ่ายให้กับฝ่ายชายเพียงฝ่ายเดียว เสียส่วนมาก และการสนับสนุนการส่งเสริมกิจกรรมต่าง ๆ ในทางศาสนาก็มุ่งไปแต่เฉพาะผู้ชายเสียมาก จนทำให้มองเห็นความเหลื่อมล้ำทางเพศในเรื่องของศาสนามากยิ่งขึ้น ซึ่งการแก้ปัญหานี้ก็ไม่น่ายากนัก เพียงแต่ในขั้นแรกรัฐบาลควรให้การเหลียวแลแม่ชีซึ่งเปรียบเสมือนตัวแทนของสตรีในทางศาสนาบ้าง ถ้าเป็นเช่นนี้แล้วย่อมเชื่อได้ว่าในไม่ช้าแม่ชีเองก็จะสามารถปรับปรุงสถานภาพและบทบาทของตนให้ดีขึ้นกว่าที่เป็นอยู่ในปัจจุบันได้แน่นอน

๕. ประชาชน ด้านประชาชนเองก็มีส่วนที่จะช่วยปรับปรุงสถานภาพและบทบาทของแม่ชีได้ไม่น้อยเลยทีเดียว นับแต่การให้ความช่วยเหลืออุปถัมภ์ค้ำจุนแต่เฉพาะแม่ชีที่มีความประพฤติปฏิบัติดี ให้ความช่วยเหลือร่วมมือและสนับสนุนในกิจกรรมต่าง ๆ ของแม่ชีที่เห็นว่ามีประโยชน์ต่อสังคม ด้วยการสละทรัพย์สินเข้าช่วยเหลือกิจการหรือการเข้าร่วมมือทั้งในด้านกำลังความคิดและกำลังกายหรือการสละเวลาเข้าร่วมในกิจกรรมของแม่ชี โดยเฉพาะในด้านองค์การเอกชนต่าง ๆ ควรให้การสนับสนุนแก่แม่ชีในด้านกำลังทรัพย์ การถ่ายทอดฝึกฝนอบรมความรู้ต่าง ๆ แก่แม่ชี หรือการเข้าร่วมในการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ดังเช่นมูลนิธิเอเซียซึ่งเป็นองค์การของต่างประเทศแต่กลับมองเห็นความสำคัญของแม่ชีและให้ความช่วยเหลือสนับสนุนในกิจกรรมของแม่ชีด้วยดีตลอดมา นอกจากนี้แล้วองค์การด้านเอกชนที่ก่อตั้งขึ้นเพื่อทำประโยชน์ต่อสังคมควรเปิดโอกาสให้แม่ชีได้มีส่วนเข้าร่วมในการดำเนินงานด้วย เพื่อว่าจะได้เป็นการช่วยสร้างภาพพจน์ที่ดีของแม่ชีให้เกิดแก่สายตาของคนทั่วไป

จากที่กล่าวมาทั้ง ๕ ฝ่ายนี้หากทุกฝ่ายได้ให้ความร่วมมือสนับสนุนในการที่จะช่วยปรับปรุงสถานภาพและบทบาทของแม่ชีเพื่อว่าจะได้เป็นการช่วยสร้างความเจริญให้แก่พุทธศาสนาในสังคมก็ย่อมเป็นที่เชื่อแน่ว่าในไม่ช้าภาพพจน์ที่ดีของแม่ชีย่อมบังเกิดขึ้นด้วย แต่ถ้าหากฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งไม่ให้ความร่วมมือด้วยแล้วโอกาสที่แม่ชีจะปรับปรุงสถานภาพและบทบาทของตนเองก็ย่อมเป็นไปได้ยาก แต่ที่สำคัญที่สุดคือตัวแม่ชีเองที่จะต้องหาทางปรับปรุงสถานภาพและบทบาทของตนเองให้มากที่สุด เมื่อสร้างภาพพจน์ที่ดีให้ปรากฏต่อสังคมและในที่สุดสังคมก็จะยอมรับให้ความร่วมมือสนับสนุนกิจกรรม

ต่าง ๆ ตามมาเอง

ข้อเสนอแนะในการที่จะทำการศึกษาริวิจัยในเรื่องเกี่ยวกับแม่ชีต่อไป จากการศึกษาในเรื่องสถานภาพและบทบาทของแม่ชีนี้ทำให้มองเห็นว่าแม่ชีได้มีกิจกรรมไม่น้อยที่เป็นประโยชน์ต่อสังคม แต่อย่างไรก็ตามก็ยังไม่มีการวัดหรือประเมินผลของการดำเนินงานหรือกิจกรรมนั้น ๆ ว่าแม่ชีได้เข้าไปดำเนินกิจกรรมนั้น ๆ ประชาชนที่ได้รับผลโดยตรงจากการดำเนินงานมีความพึงพอใจหรือได้รับประโยชน์มากน้อย หรือมีความต้องการจะให้แม่ชีเข้าไปมีบทบาทในชุมชนของตนมากเพียงไร มีการนำเอาสิ่งที่ได้เรียนรู้จากแม่ชีไปปฏิบัติตามหรือก่อให้เกิดประโยชน์ต่อตนหรือต่อสังคมมากน้อยเพียงไร ในเรื่องนี้มีผู้ที่ทำการศึกษานในเรื่องแม่ชีต่อไปน่าจะได้นำไปพิจารณาเป็นหัวข้อในการศึกษาค้นคว้า นอกจากนี้ในด้านสถาบันแม่ชีไทยซึ่งเป็นเพียงองค์กรเดียวของแม่ชีทั่วประเทศ แต่ยังไม่สามารถจะรวบรวมแม่ชีให้หันมาเป็นสมาชิกของสถาบันฯ ได้นั้นมีสาเหตุหรืออุปสรรคอะไรบ้าง ถ้าหากได้มีการศึกษาค้นหาสาเหตุหรืออุปสรรคนี้ได้จะก่อให้เกิดประโยชน์ต่อแม่ชีทั่ว ๆ ไปได้มาก เพราะจะทำให้ทางสถาบันฯ ได้ทราบถึงปัญหาและอุปสรรคดังกล่าว และสามารถใช้เป็นแนวทางในการหาทางชักจูงแม่ชีให้หันมาเป็นสมาชิกร่วมทำประโยชน์ให้แก่สังคมได้มากขึ้นด้วย และเนื่องจากในปัจจุบันยังมีผู้ที่ทำการศึกษานในเรื่องราวเกี่ยวกับแม่ชีน้อยมากฉะนั้นจึงสมควรอย่างยิ่งที่จะได้สนับสนุนและศึกษาค้นคว้าในเรื่องต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับแม่ชีให้มากยิ่งขึ้น เพื่อที่จะได้เป็นแนวทางในการชักจูงหรือชักจูงแม่ชีเหล่านี้ในการช่วยพัฒนาสังคมให้มากขึ้นต่อไป